

Petrovici Norbert
Paternalista menedzserizmus.
Hatalmi viszonyok a román
politikai elit körében a 80-as évek végén
és a 90-es évek elején¹.

Fordította: Gál Katalin

A szerző Romániára fókuszálva egyközép-kelet-európai kontextusban mutatja be azokat a különbségeket amelyek az egyes, ebben a régióban található országoknak a kommunista elit reprodukációs modelljeit írják le, kiemelve azt a tényt, hogy a sajátos különbségek az egyes politikai aktorok közötti különbségekben lelhetők fel. A tanulmányban az összehasonlítási esetet Magyarország jelenti, ugyanis ebben az országban is, akárcsak Romániában az elmúlt rendszer technokratái és bürokratái, a rendszerváltást követő társadalmi berendezkedésben jelentős hatalmi pozícióra tettek szert, annak ellenére a két országban eltérő fejlődési irányokat lehet megfigyelni. Petrovici Norbert szociológus, e-mail címe: norbertpetrovici@yahoo.com

A 90-es évek első felében a posztszocialista rendszerben a termelés kulcsfaktorait a menedzserek tartották ellenőrzés alatt, de a termelés egy laza költségvetési kontextusban zajlik, amelynek eredményeképpen a piaci nyomás rendkívül alacsony volt. A költségvetési struktúrát az alkalmazottak jólétének biztosításával és az átstrukturálást követő esetleges problémák elkerülésével indokolták. Az alkalmazottak jelentős erőforrást képeztek a megszorítások fölötti egyezkedésben. A 90-es évek első felében a román posztszocialista termelési rendszerben a termékfőlölséget a menedzserek ismeretei és a munkásokkal szemben tanúsított paternalista viszonyulása igazolta. A költségvetési struktúra a társadalmi béke és jólét biztosításának egy formája. Ennek következtében a politikai rendszer újratermelése a szocialista gazdaság újratermelését serkentette az új posztszocialista rendszerben, mégpedig oly módon, hogy a marketizálás került háttérbe a redisztribúcióval szemben.

BEVEZETÉS

A demokratikus intézmények és folyamatok megjelenése mellett számos közép- és kelet-európai megfigyelő fontosnak tartja a posztszocialista társadalmak demokratizálódási folyamatában a hatalmi koalíciók vagy pártok kritériumát is. A demokratikus politikai intézmények abban az

---

1.Köszönettel tartozom a hasznos tanácsokért Rudolf Polednának, Irina Culicnak, Elisabeta Stănculescunak és Marius Lazărnak. Ugyanakkor köszönet a szöveg különböző fázisaiban folytatott beszélgetésekért, hasznos kommentárokért és javaslatokért kollégáimnak: Sorin Gognak, Cristina Raţnak, Silviu Totolecannak, Csata Zsombornak, Raluca Perneşnek, Alina Petrovicinak. Köszönettel tartozom a szöveg gondozása során tanúsított türelmükért Alina Petrovicinak és Codruţa Cucnak. Természetesen a szöveg minden elégtelenségéért engem terhel a felelősség.

esetben tekinthetők funkcionálisnak, amennyiben az aktorok és ideológiák szabad választások útján cserélődnek ki. Éppen ezért Románia gyakran úgy jelenik meg a politikai közvéleményben, mint egy olyan ország, ahol a szabad választások inkább a kommunizmus “restaurálásához” vezettek, hiszen számos rendszerváltás előtti politikai demokratikus mechanizmusok közepette ismét politikai hatalomra került. A posztszocialista közép- és kelet-európai gazdasági, kulturális és politikai aktorok vizsgálata arra enged következtetni, hogy inkább szabály, mintsem kivétel a kommunista politikai szereplők reprodukciója (Szelényi–Szelényi, 1995). Stark (1996) plasztikusan fogalmaz: “a kapitalizmus nem a szocializmus romjaira, hanem annak romjaival épül”, Frydman, Murphy és Rapaczynski (1998) pedig az “elvtársarcú kapitalizmus” fogalmat javasolják. Annak ellenére, hogy a kommunista elitek reprodukciós rátája magas volt egész Közép- és Kelet-Európában, a különböző országok “életútja” mégis eltérően alakult. A volt kommunista aktorok kulcsszerepet játszottak a posztszocialista politikai intézmények létrejöttében, az alkalmazott modellek pedig ebben az esetben a demokratikus modellek voltak. Azonban az intézményesülés sajátos eltéréseit az ún. megkülönböztető különbségek jelentik. Éppen ezért a posztkommunista politikai aktorok aránya kevésbé releváns, mint az egyezkedésben kifejtett hatalmi különbség, vagyis hatalmi kapcsolatok és a társulások (Stark–Brust, 2002). Úgy Magyarországon, mint Romániában az elmúlt rendszer technokratái és bürokratái, az új(a) rendszerváltást követő) társadalmi berendezkedésben jelentős hatalmi pozícióra tettek szert, mégis a két ország tekintetében eltérő fejlődési irányokat érhetünk tetten. Tanulmányunk hipotézise szerint a különbségek a viszonyok természetében, azaz az elmúlt rendszerben hatalmi pozíciót elfoglaló politikai aktorok és az új rendszer politikusai közötti viszonyokban rejlenek. *A továbbiakban tehát arra teszünk kísérletet, hogy Románia tekintetében közép-kelet-európai összehasonlító kontextusban bemutassuk ezeket a különbségeket, rámutatva arra is, hogy a sajátos különbségek a politikai aktorok közötti kapcsolatokban rejlenek, az összehasonlítási esetet ez esetben Magyarország jelenti majd.*

A POLITIKAI MEZŐNY KIÉPÍTÉSÉNEK KÖZÉP-EURÓPAI KONTEXTUSA

A szocialista rendszerben a magántulajdon és a legálisan történő tőkefelhalmozás rendkívül korlátozott volt. Ennek következtében nem formálódhatott ki egy jelentős gazdasági elit, amely a régi rendszer összeomlását követően mozgósíthatta volna gazdasági erőforrásait az új gazdasági, politikai, társadalmi berendezkedésben való hatékony pozicionálódás érdekében (Szelényi, Szelényi–Kovach, 1995). Szalai (1995, 1999, 2001), Magyarország esetében arra mutat rá, hogy egyes diplomások a tercier szektorból (pl. mérnökök, közgazdászok), azaz a szocialista gazdaság legfontosabb aktorai, már a 80-as években a generációs csoportidentitás megteremtésére törekedtek. A legfontosabb frakciója ezen új generációnak, írja Szalai, a szocialista üzemek igazgatói. Eme gazdasági szereplők a szocialista bürokrácia elleni harccal a gazdasági szféra politikai tervezés kontrollja alóli felszabadítását, autonómmá tételét célozták. Ebben a harcban a demokratikus ellenzékkel és reform értelmiségiekkel szövetkeztek, így 1989-ben a szocialistákkal folytatott dialógusban ez a csoport erős hatalmi erővel bírt. Azaz az oktatási erőforrások, vagy bourdieui (1986) fogalmakkal a kulturális tőke, nagyon fontos volt a rendszer összeomlását követően a posztszocialista politikai mezőlétrehozásában és a társadalmi szereplők elhelyezkedésében.

Szelényi (1995; Eyal et al 2001) a magyarországi helyzet ismertetésében a Szalai által felvázolt szcenárióból indul ki, és egy, az egész régióra vonatkozó kutatásra alapozva, általánosítja és érvényesíti is ezt az álláspontot. Szelényi a társadalmi szereplők posztszocialista rendszerben történő társadalmi mobilitásának leírására egy makro-elmélet felállítását célozza, amely kiemeli a posztszocialista és kapitalista rendszerek sajátosságait. Míg Szalai álláspontja az, hogy az üzemek vezetői csupán domináns frakciója a Kádár-korszak végének, Szelényi szerint a változásokban központi csomópontot képeznek. A szocializmust követően egész Közép-Európában a régi intézmények igazgatói a posztszocialista intézmények menedzsereivé váltak. Nem létezett egy szocialista gazdasági elit, amely felvásárolhatta volna a szocialista gazdasági intézményeket, ennél fogva semmilyen tulajdonoscsoporthoz nem tartoztak, nem kontrollálta a stratégiai gazdasági erőforrásokat. Valójában a menedzserek kontrollálták az erőforrásokat, ők maguk pedig újratermelték és legitímálták pozíciójukat a szocializmus alatt felhalmozódott tudásuk révén. Szelényi dokumentálja azt a folyamatot, ahogyan ezek a menedzserek a szocialistákkal szemben úgymond szövetkeztek a diplomásokkal. Az ebből a szövetkezésből fakadó új, domináns posztszocialista társadalmi osztály két politikai klikkre oszlott. A *domináns* csoportot a menedzserelit képezi, ez a réteg pedig a humánértelmiségiekből és a médiaelitből állt. Úgy véljük, hogy a Szalai és Szelényi víziója fontos elméleti támpontokat nyújt Románia esetének tanulmányozása során, éppen annak köszönhetően, ahogyan elhatárolják a legfontosabb politikai aktorokat és a közöttük létrejövő kapcsolatokat.

George Tibil (1995) és Irina Culic (2002, 2006) tanulmányai is alátámasztják a műszaki diplomákkal rendelkezők dominanciáját a posztszocialista román politikai mezőnyben. Ez a kategória 1990–1992 között Romániában 72 százalékot tett ki a kormányban és 71 százalékot a parlamentben. Egy másik fontos kategória a rendszer ellenzői, a szabadfoglalkozásúak (művészek, ügyvédek, orvosok, tanárok, akik a régi rendszerben marginális helyzetben voltak). A tanulmányok a politikai rendszer demokratizálódásra való képességét elemzik. Azonban a közép-európai mintától eltérően a diplomások két frakciója a hatalomért versenyző politikai pártokban vett részt. A régi szocialista elit egy részének sikerült reprodukálnia hatalmát, és beléptek a javarészt műszakiakból/technokratákból álló politikai pártok vezetőségébe vagy radikális baloldali pártokba. A két csoport vagy klikk szerepére és a köztük lévő hatalmi viszonyokra vonatkozóan két, egymással konkuráló meglátás létezik: Vladimir Pasti (1995, 2005) azt állítja, hogy a gazdaságpolitikák legfontosabb moderáló eleme a régi rendszer technokratái közötti viszony volt; Cătălin Zamfir (2003, 2004) viszont azt állítja, hogy a technokraták és a szabadfoglalkozásúak közti hatalomért folytatott harc képezte a gazdaságpolitikák mozgatórugóját. E tanulmányok eredményei nagyon fontosak, azonban úgy véljük, hogy az általuk megrajzolt kép rendkívül statikus. Kvantitatív eszközök segítségével egy dinamikusabb politikai kép megrajzolása a célunk a 80-as évek végi domináns pozíciók rekonstrukciója és azoknak az új rendszerben elfoglalt szerepe újraértékelése révén.²

2. Az általunk felhasznált adatok a romániai községi szereplők kódolt biográfiai adatait tartalmazzák. Az adatok az 1989. december–1994. december közötti időszakot ölelik fel és a *Protagonistii vieții publice* (A közélet főszereplői) című, a Rompres által 1995-ben kiadott gyűjtemény az alapja. A szótár maga exhauszivitásra törekedve eléggé sikeresen felöleli és bemutatja a célközönséget. Ennek következtében a létrehozott adatbázis lefedi a vizsgált időszak politikai szférájának kulcspozícióit. Az adatbázis hátránya, ugyanakkor erőssége is, hogy a felhasznált biográfiai adatlapok önkéntesek voltak. Azért választottuk ezt az információforrást, mert bővebb rálátást nyújt a szülőik által betöltött pozíciókra, a vizsgált politikai aktorok foglalkozási életútjára vonatkozóan. A továbbiakban ezen

A korábbi tanulmányoktól eltérően (Tibil, 1995; Stoicu, 2000; Culic, 2002, 2006; Tudor–Gavrilescu, 2002; Ştefan, 2004) megkíséreljük a posztszocialista politikai rendszer struktúráját a *szocialista hatalmi viszonyok struktúrájával és fejlődésével* összekapcsolni, ennek nyomán pedig a betöltött szerepektől függően a rendszerben végbemenő társadalmi pozicionálás és repozicionálás stratégiáit megérteni. A kommunista időszak végén a domináns társadalmi kategóriák vélhetően újra felfedezhetőek lesznek a posztszocialista elitben, a köztük fellelhető kapcsolatok pedig a szocialista időszakban kiépített viszonyoktól függenek. Ez a tézis két alkotóelemből áll: (1.) a posztszocialista elitek helyzete 1988-ban és (2.) a posztszocialista elitek repozicionálása 1993-ban. Ebben a tanulmányban a második alkotóelemmel is foglalkozunk majd (a korábbi összetevőről lásd még Petrovici, 2005).

A POLITIKAI ELITEK STRATÉGIÁI: INTRAGENERÁCIÓS MOBILITÁS

A alábbiakban azokat a hatalmi társulásokat elemezzük, amelyek a 80-as évek végén jöttek létre, éppen abban az időszakban, amikor a kommunizmus mint rendszer megszűnt. Érdeklődésünk tehát az 1988-as foglalkozási pozíciók és az 1993-ban létező foglalkozási pozíciók kapcsolatára irányul, a különféle politikai pártokhoz való tartozás függvényében. A politikai aktorok generáción belüli mobilitására szeretnénk rávilágítani, valamint arra, hogy ezt a mobilitási folyamatot milyen módon befolyásolta a politikai mezőny átstrukturálódása. Technikai okokból egy olyan kérdést fogalmazhatnánk meg, amely a három változó közötti lehetséges kapcsolódási pontokra vonatkozna, nevezetesen: az 1988-ban betöltött pozíció, az 1993-ban (vagy 1992-ben) betöltött pozíció és a politikai párthoz való tartozás. A változók közötti lehetséges asszociációk leírására a loglineáris elemzést használjuk. Hipotézisünk szerint a következő kapcsolódási pontok jönnek létre: (1.) az 1998-ban betöltött pozíció és az 1993-ban (1992-ben) betöltött pozíció változók között, mert azoknak, akik politikusok lettek, 1993-ig javarészt sikerül a szocializmusban elfoglalt pozíciójukat reprodukálniuk, továbbá a kapcsolat fordítottan is igaz, éppen azért váltak politikusokká, mert sikerült reprodukálniuk korábbi pozíciójukat; (2.) az 1998-ban betöltött pozíció és a politikai hovatartozás változók között, mert a politikai pártok közösségi érdekek és reciprok ismeretek alapján szerveződtek, ezt pedig meghatározta a politikai aktorok társadalmi pozíciója; (3.) az 1993-ban és 1992-ben elfoglalt pozíció és a politikai hovatartozás változók között, mert a politikai aktorok közösségi érdekeinek függvényében olyan foglalkozásokat kezdtek betölteni, amelyek konszolidálják pozíciójukat és politikai hatalmukat.

---

adatbázist PVP rövidítéssel illetjük. A szocialista és posztszocialista periódus foglalkozási pozícióinak kódolása a fokozatos EISCO (Enhanced International Standard Classification of Occupation) klasszifikációra (Szelényi–Treiman, 1994) alapszik, amely a foglalkozások standard nemzetközi klasszifikációján túl (ILO, 1998) a kommunista időszak specifikus foglalkozási kategóriáira is rámutat. A pontosság kedvéért a Codul Ocupațiilor din România (Román Foglalkozási Kódok) fokozatos klasszifikációját is felhasználtuk és kiegészítettük, ahol erre lehetőség nyílt, az EISCO kategóriáival. A kiegészítést a foglalkozások Erikson–Goldhorpe–Portocarero EGP (Erikson–Goldhorpe, 1993) féle 11 lépcsős analitikus kategóriáiba való sorolás követte. Az eredményeink más közép-európai tanulmányokkal való összehasonlíthatóságának biztosítása érdekében Szelényi–Szelényi–Kovács (1995) logikáját követve, román kontextusbeli kisebb módosításokkal, rekódoltuk az EGP 11 lépcsőjét, pl. a közgazdász vagy szociológus kategóriák a műszaki értelmiségiek és nem a humánértelmiségiek kategóriájába kerültek.

Hipotézisünk a következő modellben írható le:

$$\ln(F_{ij}) = \mu + \lambda_i^{OC88} + \lambda_j^{OC93} + \lambda_k^{CSOPORT} + \lambda_{ik}^{OC88*CSOPORT} + \lambda_{kj}^{OC93*CSOPORT} + \lambda_{kj}^{OC88*OC93}$$

	Generáció			
	1920–1932 (56–68 év)*	1933–1940 (48–55 év)	1941–1951 (37–47 év)	1952–1970 (18–36 év)
<i>Apa foglalkozása</i>				
Értelmiségi foglalkozások és vezetői pozíciók	0,29	-2,05	1,06	0,75
Munkás	-1,35	-0,50	-0,56	2,75
Mezőgazdasági munkás	1,15	2,65	-0,50	-3,72
<i>Az alany foglalkozása 1998-ban</i>				
Menedzserek, állami hivatalnokok	-1,43	3,07	0,38	-2,63
Másodrangú menedzserek	-0,08	0,69	0,95	-1,90
Mérnökök	-1,60	-2,05	0,75	2,94
Egyetemi és középiskolai tanárok	1,24	-0,13	0,43	-1,58
Értelmiségiek	2,03	-0,97	-1,60	1,18
Technikusok, mesterek (munkások)	-0,83	-0,73	-1,07	2,97

1. táblázat: A vizsgált alanyok és az apa foglalkozásának összekapcsolódása

*Az életkort az 1988-as év alapján számoltuk.

<i>Hatalom / Ellenzék</i>	<i>Foglalkozás 1998-ban</i>	<i>Foglalkozás 1993-ban</i>				<i>Összesen</i>
		<i>Állami hivatalnok</i>	<i>Menedzser</i>	<i>Politikai pozíciók</i>	<i>Értelmiségi fog- lalkozások</i>	
Hatalom és szövetségei	Menedzserek és állami hivatalnokok	19	34	39	13	105
	Másodrangú menedzserek	9	31	54	9	103
	Mérnökök	12	19	59	19	109
	Egyetemi és középisko- lai tanárok	14	14	64	29	121
	Humán- értelmiségiek	18	13	70	25	126
	Technikusok, mesterek, munkások	7	6	25	6	44
	<i>Összesen</i>	79	117	311	101	608
Ellenzék és szövetségei	Menedzserek és állami hivatalnokok	4	5	13	9	31
	Másodrangú menedzserek	3	7	26	3	39
	Mérnökök	6	9	20	10	45
	Egyetemi és középisko- lai tanárok	4	7	46	20	77
	Humán- értelmiségiek	3	16	50	23	92
	Technikusok, mesterek, munkások	1	3	6	0	10
<i>Összesen</i>	21	47	161	65	294	
Összesen		100	164	472	166	902

2. táblázat: Az alany 1988-as foglalkozása és az apa foglalkozásának generációnkénti kontingenciatáblája (abszolút eloszlások). Adatforrás: PVP (1995).

	<i>Modell</i>	<i>Likelihood ratio χ^2</i>	<i>Df</i>	<i>P</i>	<i>L.R. χ^2 Change</i>	<i>Df</i>	<i>P</i>
3	OC88*OC93*CSOPORT	,000	0	,0			
2	OC88*OC93 + OC88*CSOPORT + OC93*CSOPORT	11,72	8	,164	11,72	8	,164
1	OC88*OC93 + OC88*CSOPORT	223,942	15	,066	7,493	2	,236

3. táblázat: Hierarchikus loglineáris elemzés, az intragenerációs modell kiválasztása.

OC88 – Az alany foglalkozása 1988-ban: (1.) menedzser és állami hivatalnok (2.) másodrangú menedzser (3.) mérnök (4.) egyetemi vagy középiskolai tanár (4.) humánértelmiségi (5.) technikus, mester, munkás.

OC93 –Az alany foglalkozása 1992–1993-ban: (1.) állami hivatalnok (2.) menedzser (3.) értelmiségi foglalkozások (4.) politikai pozíciók

CSOPORT –A hatalmi mezőnyben elfoglalt hely: (1.) ellenzék (2.) kormány

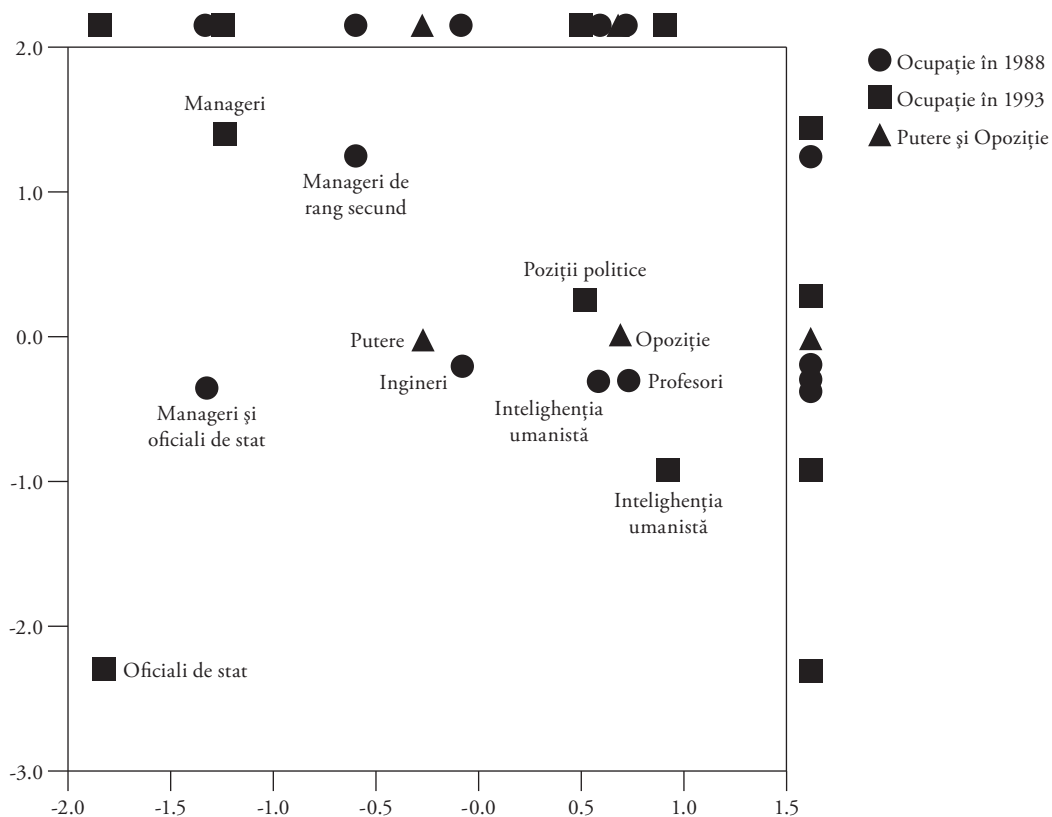
Adatforrás: PVP (1995)

Az 1. táblázatban láthatjuk, hogy az adatainknak leginkább megfelelő modell az, amely egybeesik azzal a hipotézissel, miszerint a változók kettesével asszociálódnak. A politikai párt meghatározó szerepet játszott az alanyok intragenerációs mobilitásában (legyen az ok, vagy okozat). Levonhatnánk itt a következtetést, hogy a *politikai mezőnyben létrejött látható szövetségek alapja a politikai aktorok hasonló társadalmi származása és a szocializmusban rendelkezésre álló informális és formális hálózatok rendszere*. A hatalmi mezőny struktúráját a különböző társadalmi kategóriák 80-as évek végi helyzete nagymértékben befolyásolta, a foglalkozási pozíciókat a *politikai-hatalmi mezőnyben betöltött pozíciókkal asszociálták*. A FSN³ köré szerveződött, nem túl nagy befolyással bíró szövetség, a posztdecembrista időszak első heteiben az ellenzéki státusból vagy a disszidens csoportból származó politikai tőkével legitimálta magát. A szövetség gyenge volt és fel is bomlott nem sokkal a létrejöttét követően. A disszidens és ellenzéki tőke nem volt elegendő a szövetséget alkotó hálózatok összekapcsolására. A szocialista időszakban betöltött társadalmi pozíciók meghatározóak voltak a posztoszocialista hatalom létrehozásában, és a különféle politikai pártokban, vagy pártok közötti szövetségekben kristályosodtak ki. A három változó kapcsolódási lehetőségeiből kiindulva megpróbálunk rávilágítani arra, hogy változókon belül hogyan kapcsolódnak bizonyos foglalkozások a különböző politikai pártokhoz. A homogenitásvizsgálat segítségével tudjuk vizualizálni a pártok és foglalkozások közötti kapcsolódási pontokat. A módszerrel megragadható a társadalmi pozíciók struktúrája a politikai mezőnyben. A grafikon értelmezéséhez mindkét tengelyt külön értelmeznünk kell, meg kell néznünk azokat a pontokat, amelyek a tengelyen elhelyezkednek, majd azokat a pontokat, amelyek klasztereket hoznak létre mindkét tengelyen.

A horizontális variancia tengelye szemben áll az ellenzéki hatalommal. A menedzserek, szocialista bürokraták a hatalmon levő politikai párthoz koncentráálódtak, míg a humánértelmiségiek (beleértve az egyetemi és középiskolai oktatókat is) az ellenzék köré csoportosulnak. A mérnökök, jóllehet az ellenzéki pártokba is beléptek, a hatalom birtokosainak pólusa fele orientálódtak

3.Frontul Salvării Naționale, magyarul Nemzeti Megmentési Front.A továbbiakban a szövegben a román rövidítést használjuk (ford. megj.).

és más társadalmi rétegekkel annak magját, alapját képezték. Ezek a mérnökök, származási hátterüket tekintve, nagyobb arányban származnak városi környezetből, értelmiségi családokból, mint azok, akik az ellenzékben foglaltak helyet.

1. ábra. A vizsgált alanyok 1998-as és 1992–93-as foglalkozásának összehasonlítása (homogenitásvizsgálat).

Az ábrának megfelelően a hatalmat átvevő pártok magját a műszaki értelmiségiek, valamint a hatalom sajátos összetevőjeként számon tartott magas arányban megjelenő bürokraták és a szocialista menedzserek képezik. Az ellenzék, mint tudjuk, a humánértelmiségiekből és tanárokból állt. Továbbá, ahogyan a loglineáris elemzés is mutatja, a posztiszocialista foglalkozási stratégiák a párt hasonló foglalkozási palettájának szélesítését célozták, az előző logikával azonos módon. A menedzserekből és mérnökökből álló pártok a menedzserei és technikai-műszaki pozíciók betöltését célozták. A humánértelmiségiekből álló pártok az ehhez kapcsolódó pozíciók betöltésére törekedtek.

A politikai játékokban kitanult pártoskodó bürokrácia rövid idő alatt elkezdte dominálni az amúgy is laza kötelékeket a FSN-n belül. A FSN egyébként örökölte a régi kommunista párt logisztikai struktúráját és a helyi intézmények köré tömörülő hálózatokat (Pasti, 1995). Az említett hálózatok javarészt a gazdaságot vezető műszaki értelmiségiekből álltak, irányításuk pedig belülről az informális horizontális, pártvonalon pedig a vertikális csatornák mentén valósult meg. A két frakció kapcsolatainak ún. újracsomózása könnyűnek bizonyult: a bürokraták a politikai, míg

a műszaki értelmiségiek a gazdasági kapcsolatok menedzserei voltak. Így jött létre a Noua Alianță⁴, amely már magában foglalta a bürokratákat, a menedzsereket és a mérnökök egy részét.

A FSN-n belül domináns pozícióban lévő szabadfoglalkozásúak már a forradalmat követő első hetekben visszavonultak ebből a struktúrából új pártok alakítása vagy más pártokhoz való csatlakozás céljából. A humánértelmiségiek csoportja a Noua Alianțăt a hatalmi nomenklatúrával azonosította, azért, mert a kulcsszereplők a régi szocialista hatalmi játékokban is fontos szereplők voltak. A humánértelmiségiek javarészt értelmiségi foglalkozású (*professionals*) családokból származtak. A szocialista rendszer viszont gyanakvó volt ezekkel szemben, így ennek következtében az előrehaladás esélyei relatív szűkek voltak. A rendszer az örökölt kulturális tőke liberális kulturális tőkévé való konvertálását facilitálta számukra, nem pedig a technikai és kulturális tőkekonverziót. Az ideológiai szabályozás révén a szocialista rendszer mindig is igyekezett az intellektuális szférákat kontrollálni, azonban ezt a mezőt soha nem tekintették a szocialista rendszer belső hajtóerejének a műszaki/technikai szférával szemben. A humánértelmiségieket gyanakvással szemlélték és csakis a rendszer vagy annak tagjai irányába tanúsítottragaszkodás demonstrálása révén csökkenthették valamelyest ezt a gyanút.

Az értelmiségiek két fontos repozicionálási folyamatát tartjuk fontosnak. Egyrészt az értelmiségiek egy frakciója a két világháború közötti pártok reaktiválása révén legitimálta magát, hiszen ezek történetét ismerték személyesen vagy a származási családjuk révén. Másrészt a pártoskodó bürokraták miatt kiszorulva a FSN-ből, kritizálták a bürokraták és technokrata értelmiségiek szövetségét, azon alapállás nyomán, miszerint a szociális rendszert függetleníteni kell politikai rendszertől a civil társadalom létrehozása révén. Egy, a társadalmi/civil szabadság érdekeit szolgáló liberalizmust gyakoroltak, amely megkerülte a gazdasági dimenziókat, és ebben az értelemben mindössze homályos utalásokat tartalmazott a szabad piacra és a sokkterápiára vonatkozóan. A Noua Alianțănak címzett meglehetősen kemény liberalista diskurzus utcai megmozdulásokban csúcspontot ért el. Ezek erőszakos befejezése eredményeképpen erodálódott a bürokraták és technokraták politikai tőkéje, amely a pártoskodásra vagy az ellenzéki pozícióra épült. Ezen nyomás alatt a Noua Alianță változtatott az őt legitimáló alapelveken, technikai kulturális tőkére és menedzseri erőforrásokra tett szert.

A vertikális variancia tengelye ellenállást mutat a hatalmi pólus stratégiáival szemben. A poszt-decembrista hatalmi játékok és a politikai diskurzus keretében kritikus pont a Noua Alianțăn belüli dominancia kérdésének interpretálása. A bürokraták képezték a domináns pólust a szövetségben belül, míg a műszaki értelmiségiek a domináltak. 1992-ben a technokrata értelmiségiek egy része, azok, akik sürgették a szabad piac, valamint a reformok gyorsított bevezetését, megpróbálták átvenni a szövetség hatalmát a FSN felosztása révén. Igyekeztek megtartani a hatalmat a párt nevének megőrzésével, valamint a pártoskodó bürokraták és néhány menedzser kizárásával. Vladimir Pasti (1995) hipotézise alapján: a Petre Roman köré csoportosuló pénzügyi értelmiségiek és a Ion Iliescu köré tömörülő ún. ipari értelmiségiek közötti megosztásról lenne szó. Mi úgy véljük, hogy valójában egy szakadásról van szó az értelmiségiek csoportján belül: voltak, akik sürgették a piac és a liberalizálódás mechanizmusainak kiterjesztését (ide tartoznak a pénzügyi csoportok is), mások a régi ipari kapcsolatok konzerválására voksoltak. A pártoskodó bürokraták csak a konzervatív értelmiségiekkel karöltve maradhattak a domináns póluson, így azokkal is szövetkeztek. A politikai diskurzusok nagy része pedig a 90-es évek elején arra centrálta, hogy a gazdasági és társadalmi tevékenységeket a "technokraták" vagy

4. Magyarul: Új Szövetség, a továbbiakban is a román megnevezést használjuk (ford. megj.).

“politikuskok” vezessék (“technokrata kormány” vagy “politikai kormány”). Ez valójában a hatalmi kérdés tematizálódását jelentette a Noua Alianțán belül, amely végül is két pártra oszlott (PDSR⁵ és PD⁶).

	<i>Hatalmi pártok</i>		
	<i>PDSR</i>	<i>PD</i>	<i>FSN</i>
Állami hivatalnok	-0.14	1.62	-1.06
Menedzser	4.48	-0.01	-4.42
Értelmiségi foglalkozások	2.82	-1.13	-1.95
Politikai pozíciók	-5.42	-0.28	5.57

4. táblázat. Standardizált reziduuumok: az 1993-as foglalkozás és a hatalmi politikai csoportosulások szerint.

$\chi^2 = 44.56$, $p = 0.000$; $\phi = .181$, $p = 0.000$; $C = .255$, $p = 0.000$. $N = 639$

A tagok 1998-as foglalkozását tekintve nincs jelentős eltérés a FSN, PDSR és PD-n belül, a különbség az utólagos foglalkozási stratégiákban mutatkozik meg. A PDSR köré csoportosultak a menedzserek és egy jelentős számú technikai értelmiségi, a PD körül találjuk az állami adminisztratív pozícióban lévőket. Akik pedig nem migráltak a régi párt egyik vagy másik frakciójába, azok úgymond csak politikai pozíciót foglaltak el. Az 1992-ben kormányon maradt párt, a FSN szétesését követően, a posztoszocialista menedzserek pártja volt, azoké, akik a szocializmusban is első- vagy másodrangú menedzseri pozíciókat foglaltak el. A kormánypártról levált két ág összetétele és a hatalomért folytatott harc (melynek csúcspontja egy bányászjárás volt) indokolja azt a tényt, hogy különböző érdekek jelentek meg, amelyek a bürokraták és menedzserek, valamint a párt többi része közötti hatalommegosztást sürgették.

A vertikális tengelyen azok a pontok, amelyek szembe helyezkednek el, a menedzseri és az állami vezető pozíciók. A két foglalkozási pozíció igazolja a két ág, a PD és PDSR, eltérő stratégiáit. A menedzserekből álló, főleg a PDSR köré koncentrálódó csoport a fokozatos változás elvét követve legitimálta magát, azzal érvelve, hogy ez nem okozza a termelési kapcsolatok szakadását. Azok csoportja, akik főként az állami vezetésben foglaltak helyet és a PD köré koncentráltak, a román gazdaság termelési viszonyainak átstrukturálódásához és egy határozott kapitalista irányvonalhoz vezető gazdasági reformokkal legitimálták magukat.

Így tehát a 80-as évek végi hatalmi konfigurációnak rendkívül fontos hatása volt a politikai mezőny átstrukturálódásában. A hatalom elsősorban a pártoskodó bürokraták és technikai-műszaki értelmiségiek közötti szövetséget jelentette, ez utóbbi csoportot pedig menedzserek, a szocialista periódusban adminisztrációs pozícióban lévők és városi családokból származó mérnökök alkották. A 1992-es szakadás a hatalmat birtokló menedzserek és állami hivatalnokok között következett be. Az ellenzék elsősorban humánértelmiségieket jelentett. A kérdés így az, hogy vajon a politikai mezőny eme struktúrája és a pártok összetétele befolyásolták-e a gazdaságpolitikák és reformok alakulását?

5. Román Szociáldemokrata Párt, a továbbiakban is PDSR (ford. megj.)

6. Demokrata párt, a továbbiakban is PD (ford. megj.)

A PATERNALISTA MENEDZSERIZMUS

A gazdaság újraszervezésével járó strukturális mobilitásnak, valamint a Román Kommunista Párt által adminisztrált mobilitásnak köszönhetően a technikai-műszaki értelmiségiek a rendszeren belüli kulcsszereplőkkel váltak a szocialista korszak végén. A gazdasági jellegű döntéseket a nomenklatura hozta meg, az értelmiségi rétegnek mindössze a technikai eljárásokat kellett reprodukálnia. A humánértelmiségnek kismértékben sikerült autonómmá tennie saját tevékenységi körét; a kimagasló kulturális mezőny, a politikaival összhangban, az irodalom volt. A műszaki és humánértelmiségiek diskurzusában kevés hasonlóságot észlelünk más közép-európai országoktól eltérően. Amint fentebb is említettük, a hatalom konfigurációja a 80-as évek végén nagy hatással volt a politikai mezőny átstrukturálódásában.

Úgy gondoljuk, hogy a politikai szféra struktúrájának hatásai nagyon fontosak voltak a forradalom utáni gazdaságpolitika alakulásában, mert a volt szocialista menedzserek képezték a domináns erőt, azaz a 90-es évek elején a termelés kulcsszereplőit a menedzserek tartották ellenőrzés alatt.

Innen levezethetnénk a következtetést, miszerint ez a politikai struktúra a magyarázata annak, hogy a piaci nyomás miért volt olyan alacsony Romániában. Azok a menedzserek, akik a termelési faktorokat kontrollálták abban az időszakban, egy meglehetősen laza költségvetési kontextusában továbbra is részt vesznek a termelésben. A költségvetési megszorításokat, hátralékokat, szubvenciókat, a költségvetési béreket az állam nyújtja (a menedzserek dominanciájával), az alkalmazottak jólétének biztosítása és az esetleges átstrukturálások nyomán felbukkanó problémák kiküszöbölése céljából: az alkalmazottak ugyanis fontos erőforrást képeznek a költségvetési megszorításokról való egyezkedésben. Nem gondoljuk azt, hogy a leépítések és a sokterápia lett volna a legmegfelelőbb megoldás, hipotézisünk (az állam által koordinált) költségvetési megszorítások természete, valamint a termelés átstrukturálását és megfelelő piacok keresését célzó érdekek közti viszonyt vizsgálja felül. A 90-es évek elején a román posztoszocialista rendszerben a termelés- és terméktöbbletet a menedzser műszaki ismeretei és a munkásokkal szemben tanúsított paternalista viszonyulása, nem pedig a különböző piacokon elért tőkeakkumulációs teljesítménye legitimálja. Ennek következtében a politikai rendszer újratermelése a szocialista gazdaság restrukturálódását favorizálta az új posztoszocialista rendszerben, mégpedig oly módon, hogy a szocialista típusú redisztribúció nyert támogatást a piaci mechanizmusok serkentésével szemben.

A fenti kijelentések tesztelése érdekében induljunk ki abból a feltételezésből, hogy a gazdaságpolitikák rendszerint azon csoportok befolyása és érdekei alá rendelődnek, akik azokat létrehozzák, megszavazzák és irányítják. Tovább folytatva a gondolatot: azok is befolyásolják, akiknek nem érdeke ama gazdaságpolitikák létrehozása, de nem tettek azok létrejöttének megakadályozása érdekében semmit. A foglalkozási pozíciók révén tetten ért társadalmi pozíciókból, valamint a politikai mezőny hatalmi kapcsolódásaiból kiindulva le tudjuk vezetni, hogy milyen érdeket képviseltek a politikai aktorok. És ha összevetjük az érdekeket a gazdasági szféra politikailag szabályozott változásaival, megérthetjük a támogatott politikák természetét is.

Módszertani szempontból három lépést különíthetünk el: (1.) a közép- és kelet-európai költségvetési lehetőségek körülbelüli behatárolása; (2.) a különböző költségvetési kategóriák költségeinek romániai összehasonlító elemzése; (3.) a politikai aktorok hatalmi kapcsolatainak

történeti elemzése, azon kategóriáké (ők azok, akik valójában részt vettek a költségvetési kimenetekről szóló döntésekben).

1. Az első lépés, egy összehasonlító perspektívában, a politikai elit stratégiáinak és a romániai gazdaságpolitikák megértésének céljából a költségvetés különböző tételeinek, azok relatív arányainak tettenérését célozza. A Világbank (2002) adatait használtuk, az adatbázis pedig közép- és kelet-európai országok költségvetéseinek funkcionális klasszifikációját célozza. Az adatok az országoknak megfelelő pénznemben fejezik ki a költségvetés volumenét. Ez azt jelenti, hogy sok adat állt rendelkezésünkre egy kontingenciatáblában, amely három változó kapcsolódását mutatja: az ország, az év és a költségvetési kategóriák. Két adatredukciós módszert alkalmaztunk: klaszterelemzés és többdimenziós skálázás. A klaszterelemzéssel azokat az egymást követő éveket választottuk ki, amelyek azonos patterneket mutatnak a költségvetés tekintetében minden országban. Az első vagy első két év, a rendkívüli politikák évei (Kitschelt, 2002), elütő tendenciát mutatnak költségek tekintetében, mint a korábbi évek. A súlyozott többdimenziós skálázással a költségvetés terét próbáltuk körvonalazni. A módszer megengedi a költségek egy többdimenziós térképének létrehozását, ugyanakkor azt is megmutatja, hogy a különböző országok milyen mértékben járultak hozzá eme térkép körvonalazódásához. A térképen kiemelt minták, patternek mögött vélhetően más-más okok húzódnak meg, a befektetési prioritások hatalmi szövetségei is eltérnek egy-egy országban és különböznek a románaitól is. De e megközelítés nagy előnye véleményünk szerint abban áll, hogy a térkép megrajzolja a posztkommunista országok e régiójának lehetséges költségvetési súlypontjait, s így meg tudjuk határozni Románia helyét is ebben a térben. Az elemzett országok alapján három kategóriát különíthetünk el. Az első kategória a következő országokból áll: Magyarország, Lengyelország, Litvánia, Lettország, ahol szociálpolitikai túlköltségek észlelhetők, ugyanis ebben a kategóriában a legmagasabbak a költségek. A második kategória országai: Csehország, Szlovénia, Észtország, ahol a költségvetés kiegyensúlyozottnak mutatkozik, itt kiugró aránytalanságok nincsenek. Románia és Bulgária a harmadik kategóriához tartozik. Romániában a gazdasági szférába irányuló túlköltségek tapasztalhatóak, Bulgáriában pedig, még ebben az időszakban, a belső kamatok kifizetésébe⁷ fektetnek. Magyarországon és Lengyelországban tehát sokat áldoznak a szociálpolitikákra más közép- és kelet-európai országokhoz képest, míg Romániában a gazdasági jellegű befektetések dominálnak az előbbiekkal összehasonlítva.

2. Az adatok interpretálásának egyik módja a gazdaság iránt érdeklődőbb román politikusok és azon magyar politikusok konceptualizálása, akik érdekelttek a társadalmi béke megvásárlásában, a jóléti politikákban. A paradox helyzet abban áll, hogy Románia a gazdasági teljesítmény és reformok tekintetében Magyarország és Lengyelország mögött helyezkedik el, annak ellenére, hogy jövedelmei legnagyobb hányadát éppen a gazdaság fele irányítja. Ennek a paradoxonnak a feloldása lenne a kijelentés, hogy a Romániát domináló politikai aktorok, akik a költségvetési döntéseket kontrollálják, liberális orientációjúak, s ennek következtében egy minimalista államot promoválnak, amelynek célja a költségek csökkentése. Egy másik interpretációs lehetőség, ha azt feltételezzük, hogy a román állam jövedelmi szintje a többi államokhoz képest sokkal alacsonyabb, így csak a gazdasági szférába irányuló befektetéseket engedheti meg magának, ebből remélve a jövedelmek közép- és hosszú távú növekedését. Nem gondoljuk azt, hogy ez lenne a problémamegoldás kulcsa. Hogyha megnézzük a szubvenciók növekedését a gazdaság-

7. Mert Bulgária esetében a kamatok kifizetése nagyon fontos kategóriát képezett.

ban, akkor azt látjuk, hogy Romániában ezek a költségvetési kiadások jelentős hányadát teszik ki. A költségvetési jövedelmek szintje Romániában alacsonyabb, mint Magyarországon, mert a gazdaság is alacsonyabb szintű volt, de azért is, mert a tartozások szintje is nagyon magas volt. Ennélfogva a szociális védelem tekintetében Románia egy minimalista államnak tűnik, amely keveset áldozott a társadalmi jólét biztosítására. De ez csak abban az esetben igaz, ha a jóléti politikákat a tradicionális módon konceptualizáljuk. Romániában a közalkalmazottak szférája volt az a szektor, melynek aránya a nemzetgazdaságban nagyon lassan csökkent, és a bérezése valójában a szociális biztonság fenntartásának egy módszere is volt.

Ha összehasonlítjuk az összköltségvetésben az állami bérezések arányát Romániában és Magyarországon, akkor azt látjuk, hogy Románia sokkal nagyobb volumenben fizetett béreket a költségvetésből. A 90-es évek elején a társadalmi jólét rendszere Romániában tehát joggal neveztetett Zamfir (2004) nyomán a *vállalatok védelmi rendszerének*, és nem a *szociális védelem* rendszerének. A román posztoszocialista gazdaság, és főként az állami szektor, a volt állami vállalatok, ugyanolyan laza költségvetési megszorításokat élveztek, mint a szocializmusban, a szubvenciók és tartozások révén. A munkabér volt a legfőbb jóléti stratégia. Egy vállalat alkalmazottjának lenni volt a legfontosabb feltétele annak, hogy az állampolgárok állami juttatásban részesüljenek.

		1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Szubvenciók	Magyarország	13.7	4.8	4.9	3.9	5.4	5.3	6.4
(az összköltség hány %-a)	Románia	19.3	15.6	27.8	19.0	10.3	9.9	10.1
Kölcsönök	Magyarország						25.19	36.27
	Románia							
Szociális védelem	Magyarország							
	Románia							
Bérek	Magyarország	6.4	8.2	8.4	8.1	8.5	7.9	7.9
(az összköltség hány %-a)	Románia	12.2	16.4	14.5	16.4	16.0	16.6	15.9

5. táblázat. A közpénzek felhasználási módjai Romániában és Magyarországon.

Adatforrás: Világbank (2002).

A szocialista rendszer alkalmazási politikája extenzív volt, a foglalkozási pozíciókkal pedig különféle jóléti társadalmi juttatások is asszociálódtak. A szocializmus utolsó éveit a gazdasági rendszer krízise jellemezte, lecsökkent a munkaerő felhasználásának volumene, így az el nem ismert munkanélküliségi ráta hivatalosan is megnövekedett. Azonban azok a munkások, akik munkahely hiányában nem léphettek be a munkaerőpiacra, a szociális védelmi hálóból is kirekesztődtek. Az elégedetlenség ezekben a társadalmi csoportokban igen megnövekedett, amelyet az ebben a periódusban tapasztalható élelmiszerkrízis is fokozott. Ezt Nicolae Ceaușescu azon ambíciója és igyekezete generálta, hogy az államadóságokat visszafizesse. Továbbá a városi lakások krízise is beállt, ugyanis a lakásépítések ritmusa jelentősen csökkent. Az elégedetlenségek folytán a posztdecembrista politikákat restitúciós politikáknak (Zamfir, 2004, 1999) címkézték. Az egyik közülük az addig hivatalosan el nem ismert munkanélküliek alkalmazása volt (Preda, 2004). Ez egy formalitás, hiszen a rendszer túlterhelt volt, a termelési és kereskedelmi kapacitásokhoz képest. Ez azonban fontos következménnyel járt a szakszervezetek tárgyalóképesége tekintetében is, ugyanis így a munkások javarészét képviselheték ezek a szervezetek. Azonban

a szakszervezetek erejét nem a marxista megközelítésben kell keresnünk, miszerint egy munkae-
rő-tartalékot képeztek, amelyből a munkae-
rő-keresleti oldal rekrutál majd. Romániában ilyen-
fajta kapitalizmus nem létezett. A hatalmat az a potenciál képezte, hogy egy óriási mozgatható
tömeget tömörítettek ezek a szakszervezetek, így nem véletlen, hogy a választási kampányok
logikájában is meghatározó elemet képeztek. A szakszervezetek így jelentős politikai nyomás-
gyakorló rendszert hozhattak létre.

A *szociális védelem* folyamatában a *vállalatok védelmének* keretében nemcsak a munkások vol-
tak az egyedüliek, akik részesültek az állami juttatásokból, hanem a menedzserek is. Míg a
munkásrétegek csupán túlélésüket biztosíthatták az alacsony béreknek és a magas inflációnak
köszönhetően, addig a menedzserek megőrizték a *status quot*, megőrizték a vállalatokat és a ha-
talmi pozíciójukat, amelyből privilégiumuk származott. A társadalmi béke helyreállításának és a
munkások jóléti politikájának problémáira más megoldásmódok is rendelkezésre álltak, ahogyan
a többi közép-európai állam költségvetési struktúrája is mutatja, és pedig a vállalatok jólétét bizto-
sító politikák helyett olyan jóléti politikák kidolgozása, amelyek közvetlenül az egyént célozzák.

Úgy gondoljuk, hogy a román költségvetési stratégiák profilja nem egy minimalista liberális
állam stratégiáit jelzik, amely nem fordított alapokat a társadalmi jólét biztosítására a gazda-
sági szférába való befektetés ellenében. Továbbá nem is a szegény ország politikája érvényesül,
amely a kedvező alkalmak magas költségeinek köszönhetően csakis a gazdasági szférára áldoz-
na. A politikai elit semmilyen, a gazdaságot átfogó tervet nem javasolt és nem is alkalmazott,
a gazdasági beruházások pedig egy versenyképtelen gazdaságot támogattak a szubvenciók, tar-
tozások, azaz az átstrukturálás megakadályozásának támogatása révén. Úgy gondoljuk, hogy
a költségvetés ilyen szerű profilja egy tétellel magyarázható: (1.) a menedzserek, bürokraták és
a mérnökök egy része érdekeinek konvergenciája olyan hatalmi szövetség, amely dominálta a
politikai mezőnyt és (2.) akritikai liberális civil értelmiségi diskurzusok hiánya az ellenzék-
ből. Míg a vállalatok nem voltak versenyképesek az országos és nemzetközi piacon, a munkanélkü-
liség növekedőben volt, nehezen tudjuk elképzelni, hogy a jóléti juttatások valódi haszonélvezői
a munkások lettek volna. A legtöbb piac a '90-es évek végéig nem volt szabályozott, vagy ha
mégis, akkor nemritkán fordult elő azok hirtelen átszervezése (Petrovici, 2004) vagy olyan köz-
belépés, amely nem minimalizálta a hatalmi és információs aszimmetriákat, ezzel lehetetlenné
tette a valódi versenyt. A gazdasági szféra szabályozó szervei egészen a 90-es évek végéig valójá-
ban nem voltak érdekeltek abban, hogy a gazdasági verseny autonómiáját és annak szabályozási
mechanizmusait kiterjesszék. Ez pedig, úgy véljük, annak tudható be, hogy a menedzserek ké-
pezték a domináns pólust a hatalmi mezőnyben. Ők voltak a hatalomgyakorlás kulcsszereplői,
a volt szocialista üzemek mérnökei egy részének támogatásával. A költségvetés felépítése jól de-
monstrálja a politikai mezőny azon hajlamát, hogy közvetlen anyagi természetű kapcsolatokat
őrizzen a gazdasági szférával.

3. A fenti elemzés indokolja a kijelentést, miszerint a hatalmi szféra speciális jegyét a menedzs-
erek, a pártoskodó bürokraták és a volt szocialista üzemek mérnökei, az ellenzékét pedig a humá-
nértelmiségiek, tanárok és más szabadfoglalkozásúak, liberális foglalkozásúak szolgáltatják. A
hatalmi szövetségek tekintetében a magyarországihoz hasonló helyzetet találunk Romániában
is. Szalai (1995), Magyarország kontextusában három kulcsfontosságú politikai csoportról be-
szél: a Kádár korszak végének technokratái, a demokrata ellenzék és a reformista értelmiségiek.
A hatalom birtokosait a Kádár korszak végén a műszaki értelmiségi képezte, ezen belül pedig a
domináns pólus a menedzserek csoportja volt. A hatalmi mezőny ilyen szerű szerveződése arra a

felismerésre vezette Szelényit (1995), miszerint a domináns frakciót az új politokráciával szövetségre lépett menedzserek képezték, a másik frakcióba a humánértelmiségiek és a mediokraták tartoznak. Láthatóak a párhuzamok a román és magyar hatalmi politikai mezőny struktúrájában, a domináns pólus mindkettőben hasonló. S domináns párt a hatalmi harcban az a csoport lett, amelyik sikeresebben koncentráta a menedzsereket és a műszaki értelmiséget. A kulturális tőke központi szerepet töltött be ezen struktúrák létrehozásában. Az egész román politikai mezőny a birtokolt tudása révén igyekezett legitimálni pozícióját. A fennálló struktúrát tehát nagymértékben befolyásolta a birtokolt tudás típusa is. A műszaki értelmiségi a gazdaságban alkalmazható gyakorlati tudására hivatkozhatott, a pártoskodó bürokraták és a többi új szereplő a politikai mezőnyben használatos ismereteik révén kerültek erre a pólusra. A humánértelmiségiek és a demokrata ellenzék a liberális civil elvekből kiindulva a politikai rendszer megszervezésére alkalmas tudásuk révén definiálták magukat. A nacionalista értelmiségiek a románság igazságának egyetlen valódi kezelőiként, a nemzet egyetlen megőrzőiként legitimálták magukat.

A két rendszer, román és magyar, közötti párhuzam azonban redukálódik a struktúrára, ugyanis a két elitcsoport képességei tekintetében igencsak nagy különbségek voltak. A román elit továbbra is szubvencionálta a gazdaságot, igyekezett a régi rendszer gazdasági típusú kapcsolatainak konzerválására. Úgy gondoljuk, hogy az eltérés oka azon intézményes struktúrák különbségeiből ered, ahol a politikai elit kulturális tőkéje úgymond képződött. A román szocialista menedzserek és a szocialista bürokraták hatalmi viszonya dominanciára épült, melyben az előbbi csoport szabadságfokát a terv létrehozása képezte. A kontroll közvetlen és szigorú volt a termelési kvóták révén. A kvóták évente növekedtek a bürokrácia óhajainak megfelelően. A tervvel kapcsolatos előírások évről évre egyre keményebbekké váltak, az engedelmesség és a rendszer szellemében zajló megnyilvánulások támogatottsága pedig magas volt. A menedzserek integrálódtak a disztribúciós rendszer logikájába. Magyarországon azonban a menedzserek és a bürokrácia viszonyát az indirekt kvóták és egy részlegesen szabályozatlan gazdaság irányította. Jóllehet a rendszer nem engedélyezett túl nagy szabadságot, azért a gazdasági rendszer hatalmi struktúrái átalakultak. A részleges reformok bevezetéséig egy szocialista menedzser helyettese egy mérnök volt, a reformok bevezetését követően azonban ezt a pozíciót többnyire könyvelők vagy közgazdászok töltötték be (Kemény et al, 1992; Vedres, 1998). A Kádár-korszak végének technokratáit a gazdasági szféra autonómmá tételének logikája vezérelte. Ez jól látható a szocialista és posztzocialista menedzserek tanulmányi életútjának profiljából is (Vedres, 1998). A román menedzserek és a gazdasági értelmiség a redisztribúciós rendszerbe való integrációs vagy dezintegrációs stratégiák fele orientálódtak. A magyar menedzserek ezzel szemben integrálódhattak vagy autonómmá is válhattak. Ők a redisztribúciós rendszer aktorai voltak, a román menedzserek viszont egy redisztribúciós rendszer által koordinált piac szereplői voltak. A két ország menedzsereinek társadalmi pozíciója eltért, s a hatalom növelésének stratégiája is más volt. A román menedzserek újratermelték a rendszert, a magyar menedzserek pedig annak megreformálásán és a piaci termelés faktorainak kontrollján dolgoztak. Úgy a román, mint a magyar menedzserek a rendelkezésre álló műszaki ismeretekkel legitimálták magukat, azonban ez a tudás eltérő a két csoportnál. A román menedzserek kezelték, irányították a termelési folyamatokat anélkül, hogy érdekeltek lettek volna a termékek áruba bocsátását és fogyasztását illetően. Innen eredeztethetők azok a konfliktusok, amelyek a 90-es évek elején a volt szocialista vállalatok menedzserei, valamint a piaci profit logikáját követő kiskereskedők és terjesztők között feszültek. A magyar menedzserek inkább érdekeltek voltak a piachoz kötődő folyama-

tokban, még akkor is, ha ez nem egy szigorúan vett kapitalista modellben zajlott, ahogyan azt Stark (1994) is demonstrálta. A profitszerzés folyamatában minimalizálták a költségeket a diffúz disztribúció és az összekuszálódott tulajdonjogú termelési hálózatok révén. Példaként: a módozat, ahogyan a közsféra költségei és a román menedzserek kulturális tőkéje megvalósult, a Petre Roman-kabinet döntése volt, miszerint a szocializmusból örökölt tőke maximális felhasználása az alapanyagok és a technikai folyamatok költségeinek szubvencionálása céljából történik. Petre Romant, nyilatkozatai szerint (Pleşu, Petre és Stefoi, 2002), meggyőzték a menedzserek érvei, ugyanis azt állították, hogy a nem hatékony szocialista szervezés megszorításainak felfüggesztése nyomán egy hatékony termelés megvalósításához mindössze az alapanyagokra és az általuk birtokolt tudásra és tapasztalatra van szükség. Ők ugyan valóban megtermelték, amit megígérték, de nem bizonyult nyereségesnek, mert nem sikerült értékesíteniük a fölösleges termékmennyiséget. Egy termelt áru csak akkor termel nyereséget, ha értékesítik. A szocialista redisztributív rendszerhez szokott menedzserek nem tudtak adaptálódni egy olyan új rendszerhez, ahol a termékeket piacra kell dobni, hiszen korábban a kereslet részéről és nem a kínálati oldalról érte nyomás a termelőket, és az erőforrások is az állammal való egyezkedés és nem a piaci részesedés nyomán eredtek. Az 1989 után létrehozott gazdaság egy, a szocialista gazdasághoz hasonlóan, fentről lefele integrált rendszer volt, ahol a tőke is egy redisztributív típusú rendszerből eredt a laza költségvetési megszorításoknak köszönhetően. A 90-es évek első felében a posztoszocialista rendszerben a termelés kulcsfaktorait a menedzserek tartották ellenőrzés alatt, a termelés viszont laza költségvetési megszorítások kontextusában zajlott, a piaci nyomás nagyon alacsony volt. A költségvetés struktúráját az alkalmazottak jólétének biztosításával és az esetleges átstrukturálásokat követő következményeiként létrejövő társadalmi problémákkal legitimálták. Az alkalmazottak erőforrást jelentettek a költségvetési megszorítások fölötti döntések során. A szocialista rendszerben a termelési többletet a tervező technikai ismereteivel és a munkásokkal szembeni paternalista magatartásával igazolták. A kapitalizmusban a fölösleget a termelési folyamat eszközeinek magántulajdona indokolja. A költségvetési megszorítások lazaságát tehát a társadalmi béke és a társadalmi jólét biztosítása legitimálta. Szelényi (1995) posztoszocialista termelésről alkotott tézisét figyelembe véve a szimmetria jegyében ezt a hipotézisünket a *paternalista menedzserizmus* hipotézisének nevezhetjük.

KÖVETKEZTETÉSEK

A 90-es évek első felében a posztoszocialista rendszerben a termelés kulcsfaktorait a menedzserek tartották ellenőrzés alatt, de a termelés egy laza költségvetési kontextusban zajlik, amelynek eredményeképpen a piaci nyomás rendkívül alacsony volt. A költségvetési struktúrát az alkalmazottak jólétének biztosításával és az átstrukturálást követő esetleges problémák elkerülésével indokolták. Az alkalmazottak jelentős erőforrást képeztek a megszorítások fölötti egyezkedésben. A 90-es évek első felében a román posztoszocialista termelési rendszerben a termékfölsőleget a menedzserek ismeretei és a munkásokkal szemben tanúsított paternalista viszonyulása igazolta. A költségvetési struktúra a társadalmi béke és jólét biztosításának egy formája. Ennek következtében a politikai rendszer újratermelése a szocialista gazdaság újratermelését serkentette az új posztoszocialista rendszerben, mégpedig oly módon, hogy a marketizálás került háttérbe a redisztribúcióval szemben.

FELHASZNÁLT IRODALOM

***ILO, 1998, *International Standard Classification of Occupations (ISCO 88)*, New York: International Labour Organization.

***Rompres 1995 *Protagonistii Vieții Publice*, vol. 1–3.

București: Agenția Națională de Presă.

Bergman, Jay 1992 Soviet Dissidents on the Russian Intelighenția , 1956–1985: The Search for a Usable Past. In *Russian Review*, 51. (1.):16–35.

Bourdieu, Pierre 1986 The Forms of Capital. In John Richardson (coord.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press, p. 241–258.

Câmpeanu, Pavel 2002 *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*. Iași: Polirom.

Castelles, Manuel 2000 The Crisis on the industrial statism and the collapse of the Society Union. In Manuel Castells: *The End of Millenium*, 2nd edition.

Oxford, Malden: Blackwell Publishing, p.5–68.

Cesereanu, Ruxandra 2001 *Panopticum. Tortura politică în secolul XX*.

Iași: Institutul European.

Cesereanu, Ruxandra 2003 *Imaginarul violent al românilor*. București: Humanitas.

Cesereanu, Ruxandra 2004 *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții*. Iași: Polirom.

Ciupagea, Constantin. 2002 Romania. In Neef, Rainer–Manuela Stănculescu (coord.) *The Social Impact of Informal Economies in Eastern Europe*. Aldershot: Ashgate, p.113–119.

Cristea, Mihaela 2005 *Reconstituiri necesare. Ședința din 27 iunie 1952 a Uniunilor de Creație din România*. Iași: Polirom.

Culic, Irina 1999 The Strategies of Intellectuals: Romania under Communist Rule in Comparative Perspective In Bozóki András (coord.) *Intellectuals and Politics in Central Europe*. Budapest–New York: Central European University Press.

Culic, Irina 2002 *Câștigătorii: elita politică și democratizarea în România 1989–2000*.

Cluj-Napoca: Limes.

Culic, Irina 2004 *Metode avansate în cercetarea socială. Analiza multivariată de interdependență*. Iași: Polirom.

Culic, Irina 2006 From Amateur Revolutionaries to Professionals Politicians: The transformation of the Romanian Political Elite, 1990–2004 In *International Journal of Sociology*, 36. (1.): 70–93.

Dobrincu, Dorin–Iordachi, Constantin (coord.) 2005 *Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949–1962)*. Iași: Polirom.

Eyal, Gil–Szelényi Iván–Townesley, Eleanor 2001 *Capitalism fără capitaliști. Noua elită conducătoare din Europa de Est*. București: Editura Omega.

Frydman, Roman–Kenneth, Murphy–Rapaczynski, Andrzej 1998 *Capitalism With a Comrade's Face: Studies in the Postcommunist Transition*. Budapest: Central University Press.

Galasi Péter–Sziracski György 1985 “State Regulation, Enterprise Behaviour and the Labour Market in Hungary, 1968–83. In *Cambridge Journal of Economics*, 9. (3.): 203–19.

Ierunca, Virgil. 1990 *Fenomenul Pitești*. București: Humanitas.

Ioanid, Ion 1991, 1992, 1996 *Închisoarea noastră cea de toate zilele*. Bucuresti: Albatros, vol. I., II. (1991), vol. III. (1992), vol. IV. (1004), vol. V. (1996).

Ionescu, Ghiță 1994 *Comunismul în România*. București: Litera.

Jowitt, Kenneth 1978 *The Leninist Response to National Dependency*. Berkeley: University of California.

Kornai János 1990 *The road to a free economy. Shifting from a socialist system: The example of Hungary*. New York–London: W. W. Norton and Company.

Lazăr, Marius 2001 Despre prieteni, puterea trecutului și «complexul restaurator». *Provincia*, II. (4.): 8–9.

Lazăr, Marius 2002 *Paradoxuri ale modernizării. Elemente pentru sociologie a elitelor culturale românești*. Cluj Napoca: Editura Limes.

Lungu, Dan 2003 *Cartografii în tranziție. Eseuri de sociologia artei și literaturii*, Editura LiterNet, versiune HTML (2006. II. 13.):

<http://editura.liternet.ro/ebooks/dlungueseuri/dlungueseuri.html>.

Merișca, Costin 1997 *Tragedia Pitesti*. Iași: Institutul European.

Mungiu-Pippidi, Alina–Gerard Althabe 2002. *Secera și buldozerul. Scornicești și Nucșoara. Mecanisme de aservire a țaranului român*, Iași: Polirom.

Mureșan Cornelia 1999 Analiza logliniară In Rotariu, Traian (coord.) *Metode statistice aplicate în științele sociale*. Iași: Polirom.

Oprea, Marius–Stejărel Olar 2003 *Ziua care nu se uita. 15. noiembrie 1987*. Brasov, Iași: Polirom

Oprea, Marius 2002 *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente. 1949–1989*. Iași: Polirom.

Pasti, Vladimir 1995 *România în tranziție. Căderea în viitor*, București: Nemira.

Pasti, Vladimir 2005 “Cătălin Zamfir, «O analiză critică a tranziției. Ce va fi după?»”. *Sociologie Romaneasca*, III. (1.):227–229.

Preda, Marian 2002 *Politica socială românească între sărăcie și globalizare*. Iași: Polirom

Erikson, Robert–Goldthorpe, John H. 1992 *The constant flux: a study of class mobility in industrial societies*. Oxford: Oxford University Press.

Rutkowski, Jan 1994 Wage determination in late socialism: The case of Poland. In *Economics of Planning*, 27. (2.): 135–164.

Sakwa, Richard 1998 From Dissent to pluralism In Sakwa, Richard: *Soviet Politics in Perspective*. London–New York: Routledge, p. 201–215.

Shlapentokh, Vladimir 1990 *Soviet intellectuals and political power : the post-Stalin era*. London, New York: I. B. Tauris.

Stănculescu, Manuela 2002 Romanian households between state, market and informal economies In Neef, Rainer–Stănculescu, Manuela (coord.) *The Social Impact of Informal Economies in Eastern Europe*, Aldershot: Ashgate, p.119-148.

Stark, David–Bruszt László 2002 *Traietorii postsocialiste: transformarea politicii și a proprietății în Europa Centrală și de Est*. București: Editura Ziua.

Stark, David 1996 Recombinant Property in East European Capitalism In *American Journal of Sociology* 101:993–1027.

Ștefan, Laurențiu 2004 *Patterns of political Recruitment in Post-Communist Romania*. București: Ziua.

Stoiciu, Andrei 2000 *Enigmes de la éducation politique. Les élites roumaines entre 1989 et 1999*. București: Humanitas–Montéal: Libra.

Swaan, Wim–Lissowska, Maria 1996 Capabilities, Routines, and East European Economic Reform: Hungary and Poland before and after the 1989 Revolutions. In *Journal of Economic Issues*, 30.:1031–1056.

Swain, Nigel 1992 *Hungary: The Rise & Fall of Feasible Socialism*. London–New York: Verso

Szalai Erőzet 1995 The Metamorphosis of Elites In Király Béla–Bozóki András (coord.) *Lawful Revolution in Hungary 1989–94*. New York: Columbia University Press.

Szalai Erőzet 1999 System Change and the Conversion of Power in Hungary. In *Szociológiai Szemle*, 1.:23–44.

Szalai Erőzet 2001 *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*.

Budapest: Aula.

Szelényi Iván 1995 The Rise Of Managerialism: The ‘New Class’ after the Fall of Communism In *Discussion Papers No. 16, Delivered at Collegium Budapest*, October 18.

Szelényi Iván–Treiman Donald J. 1994 *Social Stratification in Eastern Europe After 1989: General Population Survey*, Research project In <http://archiv.soc.cas.cz/SSEE/SSEE.intro.html> (2006. II. 13.)

Szelényi, Iván–Szelényi Szonja 1995 Circulation or Reproduction of Elites during the Post-communist Transformation of Eastern Europe: Introduction. In *Theory and Society*, 24. (5.): 615–638.

Szelényi Iván–Szelényi Szonja–Kovach Imre 1995 The Making of the Hungarian Postcommunist Elite: Circulation in Politics, Reproduction in the Economy. In *Theory and Society*, 24. (5.): 697–722.

Tănase, Stelian 1998 *Elite și societate: guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948–1965*. Bucuresti: Humanitas.

Tibil, Gheorghe 1995 Conflictul elitelor și instabilitatea politică în evoluția modernă și contemporană a României. In *Polis*, 4., p. 85–112.

Tismăneanu, Vladimir 2005 *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*. Iași: Polirom.

Tudor, Marius–Gavrilesco, Adrian 2002 *Democrația la pachet*. București: Compaina.

Verdery, Katherine 1994 *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*. Bucuresti: Humanitas.

Verdery, Katherine 2003 *Socialismul ce a fost și ce urmează*. Iași: Institutul European.

Weber, Max 1978 *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press.

Zamfir, Cătălin 2003 Procesul politic în România în tranziție: o explicație structurală. In *Sociologie Românească*, 1/2:6–30.

Zamfir, Cătălin 2004 *O analiza critica a tranziției. Ce va fi “după”?*. Iași: Editura Polirom.